

మఖ్యమ్

మఖ్యమ్ మొహియుద్దీన్ ఆయన పేరు. బక్క పలచ మనిషి. చామనఛాయ సాత్విక ప్రవృత్తి, పుట్టిన జిల్లా మెదక్, స్థిర నివాసం హైద్రాబాద్ పట్టణం. ఉర్దూభాషలో ఎం.ఏ. పూర్తి చేసుకొని సిటీ కాలేజిలో లెక్చరర్గా ఉద్యోగం చేస్తూ నిరంకుశ నైజాం పరిపాలనను అంతం చేసే కమ్యూనిస్టు విప్లవోద్యమంలో చేరి తన ప్రభుత్వ ఉద్యోగానికి రాజీనామా చేసిన త్యాగధనుడు. భావస్వారూప్యం కల మార్క్సిస్టు మేధావులు నిర్మించుకున్న “కామ్రేడ్స్ అసోసియేషన్” యొక్క అగ్రనాయకులు. వారి సహచరులైన డా॥ రాజబహదూర్ గౌర్, ఆలం ఖాంద్మెరి, హైదర్ అలీ, జవ్వాద్ రజ్వీ, ఓంకార్ ప్రసాద్ పేర్కొనదగిన ప్రజాపుద్యమాల నాయకులు. భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమ నాయకగణంలో మకుటాయమానంగా నిలిచిన మహిళామణి సరోజినాయుడుగారి సంపూర్ణ ఆశీస్సులతో ఈ సంస్థ రూపుదిద్దుకోవడం ఆ తర్వాత వీరంతా భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీలో చేరి వివిధ విద్యార్థి, కార్మిక పుద్యమాలకు నాయకత్వం వహించడం, హైద్రాబాద్ సంస్థాన విమోచన ఉద్యమంలో, ముఖ్యంగా హైదరాబాద్ పట్టణంలో మరువలేని ఘట్టం.

విద్యార్థిగా, అధ్యాపకునిగా తన మాతృభాష ఉర్దూభాషలో కవిత్వం ప్రారంభించిన మఖ్యమ్ అనతికాలంలోనే అప్పటి సమైఖ్య భారతవనిలో అగ్రశ్రేణికి చెందిన గొప్ప ఉర్దూ కవిగా గుర్తింపు సాధించుకున్నారు. అభ్యుదయ రచయితల సంఘంలో, కీ॥శే॥ సజ్జాద్ జహీర్, సర్దార్ జాఫర్, కైఫీ-అజ్మీల సరసన దేశంలోనే విప్లవ కవులుగా, అభ్యుదయ కవులుగా సాహితీ చరిత్రకు నూతన అధ్యాయాన్ని సమకూర్చారు. మానవుడు మానవుని దోచుకొనే దుష్ట సంస్కృతిని చీల్చి చెండాడుతూ దళితులు, పదితులు, అన్నార్థులు సుసంఘటితంగా దోపిడీ వర్గాలపై జీవన్మరణ దండయాత్రను ప్రేరేపించడంతో పాటు ఈ వర్గపోరాటం మానవీయ విలువలను పునరుజ్జీవింప చేయడానికి, మానవతను పరిరక్షించడానికి ప్రపంచవ్యాపిత సంస్కృతి, సాంప్రదాయాల కొనసాగింపుగా రూపొందించడం ఈ అభ్యుదయ కవిత్వం యొక్క విశిష్టత. ముఖ్యంగా వ్రాసిన ఒక గేయం చాలు ఈ విశిష్టతను ఋజువు చేయడానికి “ముందడుగు వేయడంలో ఒంటరితనం కూడదు. జీవితాన్ని ప్రాణకోటిని అసలు కాలాన్నే వెంబడించుకునే విశాల, సువిశాల విశ్వవ్యాపిత దృష్టి, ధృక్పథం నీ గమనానికి చొదకశక్తిగా నుండి తీరాలి” “ఏ

జంగ్ హై, జంగే ఆజాదీ” అను గేయం ఆనాటి విప్లవ యువతరం నాలుకలపై నటించింది. లక్షలాది యువతీ యువకులను స్వాతంత్ర్య కథన రంగంలోని ఆకర్షించింది. ప్రేయసీ ప్రియుల ప్రేమబంధ, విరహం, శృంగార రసం గురించి ముఖ్యంగా రచించిన కవితలు తన భాషా పాండిత్యంతో పాటు భావోద్వేగతను, ప్రేమ, అందుకొరకు త్యాగంలాంటి విలువలతో కూడిన రసమయ రచనలు ఈనాటికి సాహితీవేత్తల సంపూర్ణ సమర్థతను సంతరించుకుంటున్నది. కవిగా, ఎంతటి ఉన్నత శిఖరాలు అధిరోహించినా అంతే ఔన్నత్యంతో కమ్యూనిస్టు కార్మిక నాయకుడిగా వారి ఉద్యమాల నాయకుడిగా రాణించినారు. వాస్తవాలను అత్యంత ఓపికతో అర్థం చేసుకొని తనదైన శైలితో సమస్యలను పరిష్కరిస్తూ విభిన్న హృదయాలు సమైక్య పరచడం, ఇలా ఉద్యమ శ్రేణులను ఐక్యపరచడం, ప్రోత్సహించడం ఆయన కళ.

ముఖ్యంగా గారితో నాకు 1945లో ప్రత్యక్ష సన్నిహిత పరిచయం కలగడం నాజీవితంలో ఒక మైలురాయిలాంటిది. నేను ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో ఇంటర్ విద్యార్థిగా వుంటూ కమ్యూనిస్టు కార్యకర్తగా, అఖిల హైద్రాబాద్ విద్యార్థి సంఘ పట్టణ నాయకునిగా విద్యార్థి రాజకీయాలలో శక్తివంచన లేకుండా పనిచేస్తున్న కాలం. యూనివర్సిటీ విద్యార్థులలో “వందేమాతరం” వుద్యమం తర్వాత ప్రతి సం॥ కృష్ణ జయంతి పండగరోజున భగవద్గీతపై వ్యాసరచన పోటీలు నిర్వహించే సాంప్రదాయం నెలకొన్నది. ఆ సం॥ కృష్ణ జయంతి రోజున పై వ్యాసరచన పోటీలో ప్రథమ, ద్వితీయ రచనలు ఎన్నుకొని ఆ రచయితలకి బహుమానాలను అందజేసే బాధ్యతను కవికోకిల శ్రీమతి సరోజినీనాయుడుగారు స్వీకరించారు. ముఖ్యంగా ఆమెగారి ప్రియశిష్యుడుగా విద్యార్థులకు ప్రత్యేక అతిథిగా ఈ కార్యక్రమంలో భాగస్వాములయ్యారు. సమావేశం ప్రారంభం అయ్యింది. ముఖ్యంగా తన కంచుకంరంతో “ఏ జంగ్ హై, జంగే ఆజాదీ” అనే గేయాన్ని ఆలపించి సభాసదుల హృదయాలను అలరింపజేశారు. అంతకుముందు భగవద్గీతపై వ్యాసరచన ఫలితాలను గోప్యంగా నుంచిన సరోజినీ దేవిగారి ప్రకటన కొరకు ఉత్కంఠభరిత వాతావరణం చోటు చేసుకున్నది. ఇంగ్లీషుభాషలో భగవద్గీతను అధ్యాత్మిక, తాత్విక ప్రబోధముగా చిత్రించిన నా సహాధ్యాయి, సన్నిహిత మిత్రుడు కీ॥శే॥ కె.వి. నర్సింగరావుగార్ని లభించింది. సభికుల హర్షధ్వనాల మధ్య భగవద్గీత గ్రంథరాజాన్ని బహుమానంగా మిత్రులు కె.వి.సరోజినీదేవి గారి కరకమలములచే పొందడం జరిగింది. నా ఆనందానికి అవధులు లేవు. భగవద్గీతపై ఉర్దూభాషలో రచించబడిన వ్యాసాలలో ప్రథమ బహుమానం నేను రచించిన వ్యాసానికి ప్రకటించ బడడం మహాఆనందంగా సభికుల కరతాళధ్వనుల మధ్య నన్ను తన్మయున్ని చేసింది. ఆ వ్యాసరచన కొరకు నా కళాశాల పాఠ్యాంశాలను ప్రక్కన పెట్టి ఒక నెలరోజులు రాత్రింపగళ్ళు చేసిన కృషి బహుశా నా జీవితంలో మరువలేని మంచి పరిశ్రమ. భగవద్గీతపై తాత్పర్యంతో సహా చేయబడిన రచనలు ముఖ్యంగా మహాత్మాగాంధీ, బాలగంగాధర తిలక్ గారలు

రచనలను సూక్ష్మదృష్టితో పటించే మహాభాగ్యం లభించింది. అప్పటికే మార్క్సిస్టు తత్వశాస్త్రాలను రేఖామాత్రంగా చదివి జీర్ణించుకొన్న నేను భగవద్గీతను మానవ సామాజిక విలువల ప్రామాణికంగా గుర్తించి సామాజిక మార్గదర్శిగా వర్ణించడం జరిగింది. అందులోని “తాత్విక” భాష్యానికి బదులు “భౌతిక” భాష్యానికి పూనుకోవడం జరిగింది. నిండు సభలో సరోజినీదేవి నాయుడు తన దగ్గరకి పిలిచి భుజంతట్టి “కుమారా నీ ప్రయాసాన్ని గమనించినాను. నీవు ఒకనాటికి కమ్యూనిస్టుగా మారతావు” అంటూ బహుమానంగా “Socialist Sixth of the World” అను రష్యన్ రచయిత గ్రంథాన్ని బహుకరించడం జరిగింది. ప్రక్కనే నిలబడియున్న ముఖ్లాం పక పక నవ్వుతూ ఆయన ఇప్పటికే మా పార్టీ కార్యకర్త అనడం ఆ వాతావరణంలో సరికొత్త ఆశ్చర్యం, ఆసక్తి చోటుచేసుకున్నది. యువ కమ్యూనిస్టుగా సరోజినీనాయుడుగారిని సాక్షాత్తు భరతమాతగా ఆదరణీయ ముఖ్లాంగారిని అగ్రజుడుగా ఆరాధించిన నాలో పొంగి పొరలిన ఆనందం, ఆత్మాభిమానం, ఈనాటికి నా శక్తి సామర్థ్యాలకి ఒక సజీవ వనరులాంటిది. ఆనాటి నుండి ముఖ్లాంగారు, నేను గురువు, శిష్యుల సంబంధాన్ని అధిగమించి స్నేహితుని సహచరుల బాంధవ్యాన్ని అనుసరించడం జరిగింది.

1947 నాటికి హైద్రాబాద్ సంస్థానంలో భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీ దినదినాభివృద్ధి చెందడం కార్మిక, రైతు, విద్యార్థి సంఘాలు విస్తరించడం చివరకు దేశ స్వతంత్రం, సంస్థాన విమోచనం వుద్యమాలలో శక్తివంతమైన పాత్రను నిర్వహించడం చారిత్రకం. ఆంధ్ర మహాసభ, కమ్యూనిస్టుపార్టీ కార్యాలయాలు నాయకులు, కార్యకర్తలతో కళకళలాడడం, పోరాటాల అనుభవాలు, గాధలతో ఉప్పొంగిపోవడం నిత్య నూతన పరిణామ కేంద్రాలుగా నిర్వహించబడినవి. ఒక రాజకీయ పాఠశాల, ప్రయోగశాల అనుభూతి కలిగించినవి. 15 ఆగస్టు 1947 నాడు భారతావని స్వతంత్రాన్ని సాధించగా, దాని నడిబొడ్డులో నైజాం రాజరికంలోవున్న హైద్రాబాద్ సంస్థానం దేశ స్వతంత్ర వేడుకలకు సుదూరంగా నుండిపోయింది. సంస్థానాధీశులు తన సంస్థానం భారతదేశంలో విలీనం కాబోదని “స్వతంత్రంగా” కొనసాగుతుందని ప్రకటించారు. పైగా ఇది ఒక ముస్లిం రాజ్యంగా వుంటుందని చెప్పుకొన్నారు. ఇక్కడి ప్రతి ముస్లిం ఒక రాజు అని మతమౌఢ్యాన్ని, దురహంకారాన్ని రెచ్చగొట్టారు. వేలాది ముస్లిం యువకులకు ఈ దురహంకారాన్ని నూరిపోస్తూ సంస్థాన పరిరక్షణకు రజాకర్లు (స్వచ్ఛంద సేవకులు) పేరుతో సాయుధులను చేసి ప్రజోద్యమాలను అణచివేయడానికి పూనుకొన్నారు. అంతవరకు ఒక పరిమితిలో చట్టబద్ధ హద్దులతో వున్న మతవిద్వేషం, అరాచకత్వం కట్టలు తెంచుకొన్నది. ఇటు భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీ, ఆంధ్ర మహాసభ స్టేట్ కాంగ్రెస్ శ్రేణులు తమ ఆత్మరక్షణ, సంస్థానం భారతదేశంలో విలీనం కావాలనే లక్ష్యంతో తమ పోరాట పద్ధతులను మార్చుకొని సాయుధ ఆత్మరక్షణ పోరాటానిక బలోపేతం చేసినవి. ఇటువంటి భీషణ సంగ్రామం సమయంలో తమ సహచర నాయకగణంతో పాటు

మఖ్దూం నిర్వహించిన సాహసోపేత పాత్ర అత్యంత ప్రశంసనీయం. మతతత్వాన్ని ఎదిరిస్తూ, మతకలహాలు నిరోధిస్తూ శ్రమజీవుల వర్గపోరాటాన్ని కొనసాగించడం ఒక ఎదురీతగా కొనసాగింది. ఆత్మరక్షణ, వ్యూహరక్షణ, కార్యకర్తల పరిరక్షణ ప్రశ్నార్థకంగా మారుతున్న సమయంలో మఖ్దూం ప్రదర్శించిన అంకితభావం అనన్యసామాన్యం. ఆయన ప్రదర్శించిన వజ్రసంకల్పం, క్రమశిక్షణ తోటి నాయకుల, కార్యకర్తలకు గొప్ప అండగా ఉపకరించింది. రహస్యంగా నున్న సుమారు 3 సం॥లలో ఆయనతో కలిసి యుండే మహాభాగ్యం నాకు కలగడం అత్యంత సంక్లిష్టమైన రాజకీయ పరిస్థితులలో రహస్య జీవిత సమస్యల ఆటుపోటుల మధ్య కర్తవ్య నిర్వహణను కొనసాగించడంలో మామధ్య విడదీయరాని అనుబంధ బాంధవ్యం ఏర్పడింది. అందులో రాజకీయ సిద్ధాంతపరమైనవి, ఉద్యమానికి సంబంధించినవి దినచర్యలు వ్యక్తిగతమైనవి. చాలా సంఘటనలు మరపురానివి. ఈ సందర్భంగా కొన్నిరాజకీయ సంఘటనలను మరికొన్ని సాధారణ, ఆసక్తికర సంఘటనలను పేర్కొనడం సముచితం. హైద్రాబాద్ సంస్థానం భారతదేశంలో విలీనం కాకపోవడం ఫలితంగా విలీనోద్యమం అత్యంత విశాల ప్రాతిపదికపై నిర్వహించబడడం చివరకు 1948 సెప్టెంబరు 13 నుండి 17 వరకు భారత ప్రభుత్వం పోలీసు చర్య ద్వారా సంస్థానాన్ని విమోచనం చేయడం ఒక చారిత్రక సంఘటన. అంతకు నాలుగుమాసాల ముందే కలకత్తాలో జరిగిన భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీ రెండవ పార్టీ కాంగ్రెస్ ఆనాటి అంతర్జాతీయ, జాతీయ అవగాహన ప్రకారం రాజకీయంగా అసంబద్ధ తీర్మానాన్ని చేసింది. దేశం సాధించింది అసలు స్వతంత్రమేకాదని తెల్లదొరల స్థానే నల్లదొరల రాజ్యమేర్పడిందని భారతదేశంలో ప్రధాని నెహ్రూ చైనా దేశంలోని చాంగ్ కై షేక్ లాంటి ద్రోహి అని తెలంగాణా మాదిరిగానే యావత్ భారతదేశంలో నెహ్రూ ప్రభుత్వాన్ని కూల్చి వేయడానికి ప్రజలు సంసిద్ధంగా వున్నారని ఆ తీర్మాన సారాంశం. అంతేకాదు రష్యాలో 1917 అక్టోబర్ విప్లవం తరహా భారతదేశంలో కూడా పట్టణ కార్మికుల తిరుగుబాటు సాధ్యం చేయాలని, గ్రామీణ రైతాంగం యొక్క తోడ్పాటు సహజంగా వుంటుందని కూడా ఈ తీర్మానం కర్తవ్య ప్రబోధం చేయడం జరిగింది. తీర్మానం ఏకగ్రీవంగా ఆమోదించబడినప్పటికీ అనతికాలంలోనే ఆంధ్ర రాష్ట్ర కమిటీ ఈ మార్గాన్ని పూర్తిగా వ్యతిరేకించింది. పట్టణాలలో కార్మికుల తిరుగుబాటు మార్గానికి బదులు చైనా బాటలో గ్రామీణ ప్రజలు సుదీర్ఘ గెరిల్లా పోరాటాలద్వారా పట్టణాలను విముక్తిచేస్తారని వారి సిద్ధాంతం. పై రెండు వాదనల మధ్య పార్టీలో గొప్ప అంతర్యుద్ధం జరిగింది. ఒక సం॥లోనే కేంద్ర కమిటీ సమావేశం జరిగి రష్యా మార్గాన్ని ఓడిస్తూ చైనా మార్గం విజయకేతనాన్ని ఎగురవేసింది. అంతకుముందు ఏకగ్రీవంగా ఎన్నుకోబడిన ప్రధానకార్యదర్శి బి.టి. రణదివే పోలిట్ బ్యూరో, కేంద్ర కమిటీ రద్దుచేయబడి చంద్ర రాజేశ్వరరావు ప్రధాన కార్యదర్శిగా కొత్త పోలిట్ బ్యూరో, కొత్త కేంద్ర కమిటీ అధికారాన్ని హస్తగతం చేసుకొని దేశవ్యాప్తంగా గెరిల్లా పోరాటానికి పిలుపునిచ్చింది.

తెలంగాణాలో కొనసాగిన సాయుధపోరాటం పోలీస్ యాక్షన్ ఫలితంగా నిలిపివేయనవసరం లేదని అది కొనసాగాలని, భారతదేశానికే తలమానికంగా వుండాలని, చైనాలో యనాన్ లాగా తెలంగాణా ఒక విముక్తి ప్రాంతంగా అవతరించాలని పిలుపునివ్వడం జరిగింది. ఏదిఏమైనా దేశవ్యాప్తంగా ముఖ్యంగా హైద్రాబాద్ సంస్థానం అసమాన యుద్ధం వలన వేలాది కమ్యూనిస్టు కార్యకర్తలు ఆత్మబలిదానం చేశారు. పార్టీకి తీవ్రమైన నష్టం జరిగింది. తిరిగి కోలుకోలేని దెబ్బ తగిలింది. గత్యంతరం లేని పరిస్థితులలో పార్టీని నమ్ముకొన్న లక్షలాది శ్రమజీవులు, కార్యకర్తల మనోభావాల కనుగుణ్యంగా భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీ తమ వ్యూహాన్ని ఎత్తుగడలను 1951 చివరి మాసాలలో ఉపసంహరించుకున్నది. మొదట ఆత్మరక్షణ కొరకు వెనకడుగు వేయాలంటూ శ్రమంగా ఆచరణలో సాయుధపోరాట ఉపసంహరణ చేయడం జరిగింది. 1952 ప్రథమ సార్వత్రిక ఎన్నికలలో భాగస్వామ్యం కావడం జరిగింది. కమ్యూనిస్టుల సామ్రాజ్య వ్యతిరేక, సంస్థాన రాచరిక వ్యతిరేక, పూర్వీక వ్యతిరేక సాహసోపేతమైన త్యాగపూరిత పోరాటాలను చూసిన ప్రజలు 1952 ఎన్నికలలో వారికి దిగ్విజయాన్ని సమకూర్చుతూ తమ కృతజ్ఞతలను చాటి చెప్పినారు. 48 నుండి 52 వరకు కమ్యూనిస్టులు తమ తీవ్రవాదం ఫలితంగా పొందిన నష్ట కష్టాల పట్ల తమ సంపూర్ణ సానుభూతిని వ్యక్తం చేశారు. సంక్షిప్తంగా పైనుదహరించిన రాజకీయ బడిదుడుకుల కాలంలో ముఖ్యమంత్రులు పాటు నేను నా కుటుంబం, రావి నారాయణ రెడ్డి వారి కుటుంబం దాదాపు కలిసి పనిచేయడం మా రాజకీయ జీవితంలో అత్యున్నత అనుభూతిగల అనుభవం. 1948 రెండవ పార్టీ కాంగ్రెస్ ఆమోదించిన పట్టణ విప్లవ పంథాను తాత్కాలికంగా ఆమోదించినా దాని ఆచరణ అసాధ్యమని గుర్తించడంలో ఎంతో కాలం పట్టలేదు. ఆంధ్ర నాయకుల ఆధ్వర్యంలో ఆవిర్భవించిన చైనా మార్గం అసలే మాకు వంట పట్టలేదు. అటు మమ్మల్ని ఒప్పించడానికి, మెప్పించడానికి నాయకత్వం చేయని ప్రయత్నం లేదు. సామ, దాన, బేధ, దండోపాయాల వరకు ఆయుధాలను తమ అమ్ములపాది నుండి వదులుతూ వచ్చింది. వాటిని సిద్ధాంతపరంగా తట్టుకోవడానికి రష్యా, చైనా సిద్ధాంత గ్రంథాలను ఏకరపు పెట్టడం మాకు తోచిన విధంగా భారతదేశ వాస్తవిక ప్రత్యేకతలను వివరించడం పార్టీని నమ్ముకున్న కార్యకర్తల, ప్రజల మనోభావాలు విశ్లేషించడం ప్రతివాదులుగా వందల పేజీలతో కూడిన పత్రాలు వ్రాయడం ఒక మహా ప్రయత్నంగా కొనసాగింది. సాయుధ పోరాటం లాంఛనంగా ఉపసంహరించబడినప్పటికీ భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీ రెండుగా చీలిపోయిన 1964 వరకు ఈ అంతరంగిక పోరాటం కొనసాగింది. ముఖ్యమంత్రి సాత్విక సంపద ఆయనలోనున్న అకుంతిత మానవతా భావం అలాగే రావి నారాయణరెడ్డిగారి అచంచల ప్రజాస్వామ్యభావం వీరి సహచరునిగా నున్న నాపై చెరగని ముద్ర వేసింది. నా పరిమిత జ్ఞాన, విజ్ఞానానికి మెరుగులు దిద్దింది. వారి భావాలను అక్షరబద్ధం చేస్తూ సిద్ధాంత పోరాటంలో భాగస్వామి కావడానికి

ఎంతగానో ఉపకరించింది. రెండవ సార్వత్రిక ఎన్నికల ఫలితాల తర్వాత పార్టీలో చోటు చేసుకున్న అంతర్గత పోరాటం సన్నగిల్లింది. అప్రధానమైన ముంచుకువస్తున్న ప్రజా సమస్యలు, వర్గ పోరాట సమస్యలు, నాయకుల సమయాన్ని సంపూర్ణంగా మ్రింగి వేసినవి. పార్టీ, ప్రజాసంఘాల విభాగాల, ప్రజల సమస్యలలో మునిగిపోవడం పార్టీకి నూతన యుగం స్వాగతం పలికింది. మఖ్మం కవిగా, రాజకీయ నాయకునిగా సువిశాల భారతదేశ నలుమూలలలో, ప్రపంచదేశాలలో ఇనుమడించిన తన వ్యక్తిత్వం, అనుభవంతో తమ పదునైన భావాలను ప్రపంచశాంతి, ప్రజాస్వామ్యం, ప్రగతిశీల మానవత్వం కొరకు పూనుకొన్నారు. బ్రేడ్ యూనియన్ నాయకునిగా కార్మికుల సమస్యలను కూలంకషంగా అధ్యయనం చేస్తూ, విశ్లేషిస్తూ యజమానుల వాదనలను కాదనిపించే కార్మిక పక్షపాతిగా కార్మికలోకాన్ని ఆకట్టుకున్నారు. శాసనసభ్యుడిగా మృదుమధురమైన సరళమైన ఉర్దూభాషలో మాట్లాడుతూ అధికార పక్షాన్ని మంత్ర ముగ్ధులను చేయగలిగారు. ముఖ్యమంత్రితో సహా ప్రతి సభ్యుడు మఖ్మం దివ్యత్వాన్ని కొనియాడకుండా వుండలేకపోయేవారు. ఆనాటి శాసనసభలో ఒక మంత్రి ఆయన పేరు పూల్చంద్ గాంధీ. మఖ్మంగారు ఆ మంత్రిశాఖ నిర్వాకాన్ని విమర్శిస్తూ “మీలో పూల్చంద్ - కాంటే బహుత్” వున్నాయని అనగానే సభ్యులందరు ఆయన చేసిన సునిశిత హాస్యభరిత విమర్శను కొనియాడారు. తెలుగులో చెప్పాలంటే మీలో పుష్పాలు తక్కువగాను ముళ్ళు ఎక్కువగా వున్నాయి.

మఖ్మంగారితో రహస్య జీవితంలో సుదీర్ఘ కాలం కలిసియుండిన నాకు, నా శ్రీమతి లలితాదేవికి మరవలేని కొన్ని ఉదంతాలను చదువరులతో పంచుకోకుండా వుండలేము. శత్రు వలయంలో క్షణక్షణం భయం భయం వాతావరణంలో నెలలు, సం॥లు గడిపినప్పటికీ మా మధ్య రక్త సంబంధానికి మించిన భావ బంధం. ప్రేమానుబంధం లెక్కకు మిక్కిలిగా చోటు చేసుకున్నవి. ఒక వుదంతం: మేము నివసించిన డెన్ లో ఎక్కువకాలం వివిధ రంగాల ప్రముఖ నాయకులుండేవారు. ఆర్టీసి యూనియన్ వ్యవస్థాపకులు మహ్మద్ ఖాసిం (ఆయన ఒక మౌన ముని) రైల్వే కార్మిక సంఘ నాయకులు టి.వి విఠల్ రావు (తర్వాత ఖమ్మం ఎం.పి.) రావి నారాయణ రెడ్డి వారి కుటుంబం, బలరాం వారి కుటుంబం, శిక్షపడి జైలులోవున్న కామ్రేడ్ సేనారెడ్డి వారి భార్య సుశీల, సిహెచ్. హనుమంతరావు (తర్వాత ప్లానింగ్ కమిషన్, పైనాన్స్ కమిషన్ సభ్యులు) మొదలగువారు వుండేవారు. ఈ డెన్ నిర్వహణ, బరువు బాధ్యతలు నాపైవుండేవి. ఒక వారం, పదిరోజులు రేషన్ షాపు నుండి బియ్యం తెచ్చుకోవడం అసాధ్యమయింది. శనగలు, మక్కలు వుడకబెట్టుకొని కాలక్షేపం చేయక గత్యంతరంలేని పరిస్థితి ఏర్పడ్డది. మహిళలు అనారోగ్యంతో నున్నవారు ఈ పరిస్థితిని ఎలా తట్టుకుంటారో అనే ఆందోళన కలిగింది. అయినా విధిలేదు. అందరి మధ్య ఒకే ఒక పాప. అది నా పెద్ద కుమార్తె అరుణ. మఖ్మం ప్రతి రాత్రి తన పని ముగించుకొని చేతి రుమాలులో

అన్నం తెచ్చేవాడు. అరుణ రాత్రి ప్రొద్దు పోయినప్పటికీ వేచియుండి తన పెదనాన్న మంచి అన్నం పెట్టగానే కడుపునిండా ఆరగించి నిదురపోయేది. అమ్మాయి హాయిగా భోజనం చేసి పడుకునే వరకు పెదనాన్న అయిన మఖ్లాం శ్రద్ధా శక్తులతో కనిపెట్టేవారు. తల్లిదండ్రులముగా మేమిద్దరం అనిర్వచనీయమైన ప్రేమానుభూతితో తన్మయులయ్యే వారము. దేశం కొరకు, శ్రమజీవుల రాజ్యస్థాపన కొరకు తెగించి పోరాడే నాయకశ్రేణిలో నుండిన వ్యక్తిగత ప్రేమానుబంధం నిజంగా అశేష ప్రజానీకంపై నుండిన ప్రేమ అంకితభావం నుండి ఉత్పన్నమయినది; పవిత్రమైనది. అమ్మాయికి 3, 4 సం॥ల వయస్సులోనే చీర కట్టుకునే కోరిక దాని పెద్దనాన్న, మఖ్లాంగారిని చలించేసింది. వెంటనే చీరను పోలిన గుడ్డను తెచ్చి తన చేతులతో అమ్మాయికి చీరకట్టుతూ అమితంగా ఆనందించేవాడు. నిజంగా ఆయన ప్రేమ పిపాసి. తాను నవ్వుతూ అందరినీ నవ్వించడం, ఆ నవ్వుల ద్వారా మానవీయ విలువలను తెరపైకి తేవడం ఆ కళాకరుని స్వంతం.

మరొక ఉదంతం:

పార్టీలో ఒకనాడు అంతర్గత విబేధాలు తీవ్రస్థాయికి చేరుకున్న విషయం తెలుసుకున్నాం. పార్టీ నాయకత్వం మాపై క్రమశిక్షణ చర్య గురించి తీవ్రంగానే ఆలోచించింది. ఒకరోజు సాయంకాలం మఖ్లాం గారు, నేను అలవాటు ప్రకారం మా డెన్ నుండి సైకిళ్ళపై బయలుదేరి వెళ్ళాం. తిరిగి సినిమా 2వ షో పూర్తి అయ్యే సమయానికి జనం మధ్య నుండి మా డెన్ కు చేరుకున్నాం. ఇంటిలోకి రాగానే ఆప్యాయంగా పలకరించవలసిన మా శ్రీమతి లలిత, శ్రీమతి సుశీల నిండుగా దుప్పటి కప్పుకుని వేరేగదిలో పడుకుని యుండడం చూశాం; ఆశ్చర్యపడ్డాం. నేను లలిత వద్దకు వెళ్ళి ఆమెను లేపడానికి ప్రయత్నించాను. స్పందన లేదు. పెద్ద కోపంతో, ద్వేషంతో పలుకు లేకుండా పడియున్నట్లు గమనించాను. పక్కనే ఆందోళనగా నిలుచున్న మఖ్లాంగారికి ఈ అనుహ్య పరిస్థితిని తెలియచేశాను. “ఎవరైనా పార్టీ నాయకులు ఇంతవరకు వచ్చి మాట్లాడి వెళ్ళిపోయినారా” అని అడగమన్నారు. అలాగే అడిగాను. ఆలస్యంగానైనా కోపంతో లలిత నోరువిప్పి అసలు విషయాన్ని చెప్పింది. పార్టీ జిల్లా కార్యదర్శిగారు వచ్చి సుమారు 2 గం॥ల వరకు మా మధ్య కూర్చోని “మీరు పార్టీకి ద్రోహం తలపెట్టినారని త్వరలో శత్రువుతో కలిసిపోతారని అలాంటి పరిస్థితులలో మహిళలమైన మేము పార్టీ సభ్యులుగా పార్టీలో వుంటామా లేక విద్రోహం తలపెట్టిన వారితో వుంటామా తేల్చుకొమ్మని చెప్పారు” మేము ఎట్టి పరిస్థితులలో కూడా పార్టీని వదలమని సమాధానం ఇచ్చినాము. ఇది వినగానే పకపకా నవ్వుతూ మఖ్లాం తనదైన శైలిలో రాజకీయాలు, కుటుంబ సంబంధాల అంశంపై సుదీర్ఘ వివరణ ఇచ్చారు. పార్టీ అంతరంగిక విబేధాలు కేవలం మిత్ర వైరుధ్యాలు మాత్రమేనని శత్రు వైరుధ్యాలు కానే

కావని వివరించారు. మహిళలతో మాట్లాడి వెళ్ళిన జిల్లా కార్యదర్శిగారి అవగాహన రాహిత్యాన్ని, తొందరపాటు తనాన్ని పట్టించుకోవడం పనికిరాదని మహిళలకు నచ్చచెప్పారు. రెండవరోజే ఆ నాయకమణ్యుడిని పిలిపించి అతనిచే తన పొరపాటును ఒప్పించి ఆత్మ విమర్శన విప్లవ పార్టీకి ఎంత అవసరమో ఋజువు చేశారు. ప్రియతమ నేస్తం మఖ్దాం ప్రవచనాలు, ప్రబోధాలు ఆయన సహచరులను, అనుచరులను ఆత్మవిశ్వాసంతో శ్రమజీవుల సేవలో తమ జీవితాలను అర్పితం చేయడానికి తరగని నిధిగా నిలుస్తాయి.

